

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه خوارزمی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه دین و فلسفه

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم قرآنی و حدیث

عنوان

بررسی آیات حقوق زن در تفاسیر مفاتیح الغیب و المنار

استاد راهنما

جناب آقای دکتر سید احمد امام زاده

استاد مشاور

جناب آقای دکتر عبدالوهاب شاهرودی

دانشجو

اکرم توانا

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم

پیش کش بہ آستان پاک فاطمۃ الزہراء (علیہا السلام)؛

کوہر تابناکی کہ بہ پہنہ سستی، گام نہاد تا ما حقیقت را در وجود زیبایش بہ نظارہ بنشینیم.

چکیده

مفهوم بعضی آیات قرآن کریم، در ظاهر، سود مرد و زیان زن را در اندیشه متبادر می‌کند. آیاتی مانند: حکم ارث، تعدد زوجات، حق طلاق و تنبیه زن برای مرد، درجه و قوامیت مرد بر زن، شهادت زن و..؛ رویکرد مفسران در مقام تعلیل این آیات الاحکام، متفاوت و گاه متناقض بوده است، این تفاوت نگاه را بیشتر در بین مفسران سنتی با مفسران معاصر نواندیش می‌توان دید؛ از آنجا که تا کنون تحقیقی مستقل دو رویکرد تفسیر سنتی را با تفسیر نوگرا درباره ارزش و حقوق زن، مقایسه نکرده بود، در همین راستا پژوهش کنونی، بعضی از آیات حقوق زن را در تفسیر مفاتیح الغیب برای بیان نگاه سنتی و تفسیر المنار، برای نشان دادن دیدگاه نوگرا، مورد بررسی قرار داده است که هر دو مفسر از اهل سنت هستند. با تأمل در تفاوت این دو نگرش پی می‌بریم که نگاه فخر رازی به شخصیت زن، نگاهی کوچک‌انگارانه است و از سخنان ایشان جنس دومی و فرعیت زن را نسبت به مرد می‌توان برداشت نمود. اما مفسران المنار برای زن، شخصیت حقیقی و حقوقی برابر با مرد می‌بینند و در پهنه تفاوت‌های حقوقی زن و مرد با نگاهی مصلحت‌اندیش و مدافع از دستورهای اسلام، به ریشه‌یابی و تعلیل احکام دست می‌برند. در این پژوهش، ابتدا کلیات و سپس در فصلی دیگر، شناخت‌نامه تفاسیر بیان گردیده است و در پایان، دیدگاه دو مفسر درباره بعضی آیات حقوق زن که بنا به اهمیت، گزینش و بر پایه حقوق غیر مالی و مالی زن تقسیم شده، در دو فصل سوم و چهارم، نقل شده است. هدف این پژوهش بیشتر نشان دادن تفاوت نگاه دو مفسر بوده، بنابراین پس از نقل گزینشی گفتار ایشان، به مهمترین نکات اختلافی، اشاره و در صورت لزوم نقد شده است.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، آیات حقوق زن، تفسیر مفاتیح الغیب، تفسیر المنار.

سپاس

الحمد لله رب العالمين

مراتب اتقان و شکر خویش را نسبت به استادان گرانقدرم:

جناب آقای دکتر سید احمد امام زاده: استاد راهنما و

جناب آقای دکتر عبدالوهاب شاهرودی: استاد مشاور،

که مراد این نوشته همراهی کردند و نیز دیگر استادانم در طی دوره تحصیلی،

ابراز می دارم و سلامت و شادکامی آنان را از خداوند سبحان خواهانم.

و سپاس از پدر و مادر عزیزم که مدیون زحمات بی دریغ ایشانم.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۱-۱. دیباچه	۱۵
۲-۱. روش پژوهش	۱۶
۳-۱. بیان مسأله	۱۶
۴-۱. پرسش‌های اصلی پژوهش	۱۷
۵-۱. فرضیه‌های پژوهش	۱۷
۶-۱. پیشینه پژوهش	۱۷
۷-۱. اهداف پژوهش	۱۸
۸-۱. ضرورت پژوهش	۱۸
۹-۱. ساختار پژوهش	۱۹
۱۰-۱. تعریف اصطلاحات	۱۹
۱-۱۰-۱. تعریف حقوق	۲۰

۲۱	 ۲-۱۰-۱. اقسام حقوق
۲۱	 ۱-۲-۱۰-۱. حقوق زوج
۲۱	 ۲-۲-۱۰-۱. حقوق مشترک بین زوجین
۲۳	 ۳-۲-۱۰-۱. حقوق زن
۲۳	 ۱-۳-۲-۱۰-۱. حقوق مالی زن در اسلام
۲۵	 ۲-۳-۲-۱۰-۱. حقوق غیر مالی زن در اسلام
۲۶	 ۳-۳-۲-۱۰-۱. حقوق زن در دوران باستان
۲۷	 ۴-۳-۲-۱۰-۱. حقوق زن در روزگار جاهلیت عرب
۲۸	 ۵-۳-۲-۱۰-۱. حقوق زن در اسلام
۳۱	 ۶-۳-۲-۱۰-۱. تحولات نوین حقوق زن
۳۲	 ۳-۱۰-۱. دیدگاه‌های متفاوت درباره حقوق زن
۳۳	 ۱-۳-۱۰-۱. دیدگاه سنت‌گرا
۳۴	 ۲-۳-۱۰-۱. دیدگاه نوگرا
۳۵	 ۳-۳-۱۰-۱. دیدگاه افراطی
۳۵	 ۴-۱۰-۱. تفاوت‌های زن و مرد
۳۶	 ۱-۴-۱۰-۱. بعضی از تفاوت‌های جسمی
۳۷	 ۲-۴-۱۰-۱. بعضی از تفاوت‌های روحی و ذهنی
۳۸	 ۵-۱۰-۱. آیات برگزیده درباره حقوق زن
۳۹	 ۱-۵-۱۰-۱. آیات برگزیده درباره حقوق غیر مالی زن
۴۳	 ۲-۵-۱۰-۱. آیات برگزیده درباره حقوق مالی زن

فصل دوم: شناخت‌نامه تفاسیر

۴۶	 ۱-۲. فخرالدین رازی
۴۶	 ۱-۱-۲. ولادت
۴۶	 ۲-۱-۲. نسب
۴۶	 ۳-۱-۲. مذهب
۴۷	 ۴-۱-۲. زندگی و اوضاع سیاسی-اجتماعی روزگار فخر رازی
۴۸	 ۵-۱-۲. جایگاه و آثار علمی پژوهشی
۵۰	 ۱-۵-۱-۲. استادان و شاگردان فخر رازی
۵۰	 ۲-۵-۱-۲. تفسیر مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر)
۵۱	 ۳-۵-۱-۲. انگیزه نگارش مفاتیح الغیب
۵۱	 ۴-۵-۱-۲. منابع مفاتیح الغیب

۵۱	۲-۱-۵-۵. روش تفسیری مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر)
۵۲	۲-۱-۵-۶. نکات مهم در تفسیر مفاتیح الغیب
۵۲	۲-۲. عبده
۵۲	۲-۲-۱. ولادت و زندگی
۵۳	۲-۲-۲. مذهب
۵۳	۲-۲-۳. اوضاع سیاسی اجتماعی روزگار مفسران المنار
۵۴	۲-۲-۴. شخصیت‌های مؤثر بر عبده
۵۴	۲-۲-۵. برخی از اندیشه‌های اصلاحی عبده
۵۵	۲-۲-۶. مهمترین فعالیت‌های عبده
۵۶	۲-۲-۶-۱. برخی از فتاوی اصلاحی عبده درباره حقوق زن
۵۷	۲-۲-۷. استادان و شاگردان
۵۷	۲-۲-۸. آثار علمی - پژوهشی
۵۷	۲-۳. رشید رضا
۵۷	۲-۳-۱. ولادت و زندگی
۵۸	۲-۳-۲. برخی از اندیشه‌های رشید رضا
۵۹	۲-۳-۳. مهمترین فعالیت‌های رشید رضا
۶۰	۲-۳-۴. آثار علمی - پژوهشی
۶۱	۲-۳-۴-۱. تفسیر المنار (تفسیر القرآن الحکیم)
۶۱	۲-۳-۴-۱-۱. انگیزه نگارش تفسیر
۶۱	۲-۳-۴-۲. منابع المنار
۶۱	۲-۳-۴-۳. روش تفسیری المنار
۶۳	۲-۳-۴-۴. نکات مهم در تفسیر المنار

فصل سوم: مقایسه دیدگاه دو مفسر درباره آیاتی از حقوق غیر مالی زن

۶۶	۳-۱. نفس واحده ﴿نساء/۱﴾
۶۶	۳-۱-۱. دیدگاه فخر رازی
۶۷	۳-۱-۲. دیدگاه رشید رضا
۶۸	۳-۱-۳. نقد و بررسی
۷۰	۳-۲. نقش همسر در ایجاد آرامش ﴿روم/۲۱﴾
۷۰	۳-۲-۱. دیدگاه فخر رازی
۷۱	۳-۲-۲. دیدگاه رشید رضا

۷۱	۳-۲-۳. نقد و بررسی
۷۳	۳-۳. ازدواج حرام، ملک یمین، ازدواج موقت ﴿نساء/ ۲۴ و ۲۵﴾
۷۳	۳-۳-۱. دیدگاه فخر رازی
۷۶	۳-۳-۲. دیدگاه رشید رضا
۸۲	۳-۳-۳. نقد و بررسی
۹۰	۴-۳. حرمت ازدواج با زنان مشرک ﴿بقره/ ۲۲۱﴾
۹۰	۳-۴-۱. دیدگاه فخر رازی
۹۱	۳-۴-۲. دیدگاه رشید رضا
۹۳	۳-۴-۳. نقد و بررسی
۹۴	۵-۳. حلیت ازدواج با زنان اهل کتاب ﴿مائده/ ۵﴾
۹۴	۳-۵-۱. دیدگاه فخر رازی
۹۵	۳-۵-۲. دیدگاه رشید رضا
۹۶	۳-۵-۳. نقد و بررسی
۹۸	۶-۳. تعدّد زوجات ﴿نساء/ ۳﴾
۹۸	۳-۶-۱. دیدگاه فخر رازی
۱۰۰	۳-۶-۲. دیدگاه رشید رضا
۱۰۶	۳-۶-۳. عدالت ورزی بین زوجات ﴿نساء/ ۱۲۹ و ۱۳۰﴾
۱۰۶	۳-۶-۳-۱. دیدگاه فخر رازی
۱۰۷	۳-۶-۳-۲. دیدگاه رشید رضا
۱۰۸	۳-۶-۴. نقد و بررسی
۱۱۴	۷-۳. حیض و حد جایز نزدیکی ﴿بقره/ ۲۲۲ و ۲۲۳﴾
۱۱۴	۳-۷-۱. دیدگاه فخر رازی
۱۱۶	۳-۷-۲. دیدگاه رشید رضا
۱۱۸	۳-۷-۳. نقد و بررسی
۱۲۳	۸-۳. درجهٔ مرد ﴿بقره/ ۲۲۸﴾
۱۲۳	۳-۸-۱. دیدگاه فخر رازی
۱۲۵	۳-۸-۲. دیدگاه رشید رضا
۱۲۸	۳-۸-۳. نقد و بررسی

- ۹-۳. ریاست و قوامیت مرد بر زن ﴿نساء/۳۴ و ۳۵﴾ ۱۳۴
- ۱-۹-۳. دیدگاه فخر رازی ۱۳۴
- ۲-۹-۳. دیدگاه رشید رضا ۱۳۶
- ۳-۹-۳. نقد و بررسی ۱۴۰
- ۱۰-۳. نشوز مرد و مصالحه در زناشویی ﴿نساء/۱۲۸﴾ ۱۴۸
- ۱-۱۰-۳. دیدگاه فخر رازی ۱۴۸
- ۲-۱۰-۳. دیدگاه رشید رضا ۱۴۹
- ۳-۱۰-۳. نقد و بررسی ۱۵۱
- ۱۱-۳. طلاق ایلاء ﴿بقره/۲۲۶ و ۲۲۷﴾ ۱۵۴
- ۱-۱۱-۳. دیدگاه فخر رازی ۱۵۴
- ۲-۱۱-۳. دیدگاه رشید رضا ۱۵۵
- ۳-۱۱-۳. نقد و بررسی ۱۵۶
- ۱۲-۳. طلاق رجعی و طلاق خلع ﴿بقره/۲۲۹﴾ ۱۵۷
- ۱-۱۲-۳. دیدگاه فخر رازی ۱۵۸
- ۲-۱۲-۳. دیدگاه رشید رضا ۱۵۹
- ۳-۱۲-۳. نقد و بررسی ۱۶۱
- ۱۳-۳. حرمت رجوع مرد به قصد آزار ﴿بقره/۲۳۱﴾ ۱۶۳
- ۱-۱۳-۳. دیدگاه فخر رازی ۱۶۳
- ۲-۱۳-۳. دیدگاه رشید رضا ۱۶۴
- ۳-۱۳-۳. نقد و بررسی ۱۶۵
- ۱۴-۳. حق زن مطلقه در انتخاب همسر ﴿بقره/۲۳۲﴾ ۱۶۶
- ۱-۱۴-۳. دیدگاه فخر رازی ۱۶۶
- ۲-۱۴-۳. دیدگاه رشید رضا ۱۶۷
- ۳-۱۴-۳. نقد و بررسی ۱۶۸
- ۱۵-۳. شهادت دادن ﴿بقره/۲۸۲﴾ ۱۶۹
- ۱-۱۵-۳. دیدگاه فخر رازی ۱۷۰
- ۲-۱۵-۳. دیدگاه رشید رضا ۱۷۰
- ۳-۱۵-۳. نقد و بررسی ۱۷۱

۱۶-۳. کیفر فاحشه ﴿نساء/ ۱۵ و ۱۶﴾ ۱۷۶

۱۶-۳-۱. دیدگاه فخر رازی ۱۷۶

۱۶-۳-۲. دیدگاه رشید رضا ۱۷۷

۱۶-۳-۳. نقد و بررسی ۱۷۹

فصل چهارم: مقایسه دیدگاه دو مفسر درباره آیاتی از حقوق مالی زن

۱-۴. ارث دختر و پسر ﴿نساء/ ۱۱ و ۱۲﴾ ۱۸۲

۱-۴-۱. دیدگاه فخر رازی ۱۸۳

۱-۴-۲. دیدگاه رشید رضا ۱۸۵

۱-۴-۳. نقد و بررسی ۱۸۷

۲-۴. مهریه ﴿نساء/ ۴﴾ ۱۹۲

۲-۴-۱. دیدگاه فخر رازی ۱۹۲

۲-۴-۲. دیدگاه رشید رضا ۱۹۲

۲-۴-۳. نقد و بررسی ۱۹۴

۴-۲-۴. حرمت گرفتن مهریه زن به روش بهتان و تهمت ﴿نساء/ ۲۰ و ۲۱﴾ ۱۹۵

۴-۲-۴-۱. دیدگاه فخر رازی ۱۹۵

۴-۲-۴-۲. دیدگاه رشید رضا ۱۹۶

۴-۲-۴-۳. نقد و بررسی ۱۹۸

۵-۲-۴. حکم پرداخت مهریه و متعه زن مطلقه ﴿بقره/ ۲۳۶ و ۲۳۷﴾ ۱۹۹

۵-۲-۴-۱. دیدگاه فخر رازی ۲۰۰

۵-۲-۴-۲. دیدگاه رشید رضا ۲۰۱

۵-۲-۴-۳. نقد و بررسی ۲۰۳

۶-۲-۴. متاع زن مطلقه ﴿بقره/ ۲۴۱﴾ ۲۰۵

۶-۲-۴-۱. دیدگاه فخر رازی ۲۰۵

۶-۲-۴-۲. دیدگاه رشید رضا ۲۰۵

۶-۲-۴-۳. نقد و بررسی ۲۰۶

۳-۴. رضاع و نفقه ﴿بقره/ ۲۳۳﴾ ۲۰۸

۳-۴-۱. دیدگاه فخر رازی ۲۰۸

۳-۴-۲. دیدگاه رشید رضا ۲۱۱

۳-۴-۳. نقد و بررسی ۲۱۳

۴-۴. قصاص ﴿بقره/ ۱۷۸ و ۱۷۹﴾..... ۲۱۷

۴-۴-۱. دیدگاه فخر رازی..... ۲۱۷

۴-۴-۲. دیدگاه رشید رضا..... ۲۱۹

۴-۴-۳. نقد و بررسی..... ۲۲۰

۴-۵. دیة زن ﴿نساء/ ۹۲﴾..... ۲۲۴

۴-۵-۱. دیدگاه فخر رازی..... ۲۲۴

۴-۵-۲. دیدگاه رشید رضا..... ۲۲۴

۴-۵-۳. نقد و بررسی..... ۲۲۵

نتیجه گیری..... ۲۲۸

فهرست منابع..... ۲۳۶

.....

فصل اول

کلیات

۱. کلیات پژوهش

این فصل به بحث کلی مانند: دیباچه، بیان مسأله، ضرورت، پیشینه، روش، اهمیت، سؤالات، فرضیات و ساختار پژوهش و نیز تعریف اصطلاحات و مباحثی از حقوق زن که برای ورود به موضوع شایسته به نظر می‌رسید، پرداخته‌است.

۱-۱. دیباچه

زن، عصارهٔ رحمت و عاطفهٔ خداوندی است که در کنار مرد، این خلاصهٔ خرد ایستاده است و به همراه او نقشی از انسان کامل را بر فراز پردهٔ هستی نمودار کرده است. بی‌تردید خرد تهی از احساس و عاطفه، همان اندازه عریان از کمال است که احساس و عاطفهٔ خالی از خرد؛ پس دست فرازمند پروردگار این دو چکیدهٔ جهان هستی را در کنار هم و تمام‌گر هم قرار داده است. کوتاه‌اندیشی در ارزش و بهای هر یک از این دو وجود، به کاستی و خلل در روح جامعه می‌انجامد زیرا:

بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند

چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار^۱

حقوق زن در گسترهٔ پر فراز و نشیب تاریخ راه درازی را پیموده است. همواره زن در کنار مرد عنصری کارآ بوده است که با وجود فداکاری‌های بی‌دریغ، بیشتر مظلوم واقع شده است. مظلومیت زن نه به آن معنا که مرد ستمی به او روا داشته باشد بلکه به این مفهوم که در نگاه انسان‌شناسانه در انگاره‌های جوامع، همیشه جنسی کم‌ارزش‌تر از مرد به شمار می‌آمده است که این نگاه برخاسته از دیدی حیوان‌مدارانه و غریزی بوده است، نه فطرتی بر پایهٔ روح والای انسانی، که بر جامعهٔ انسانی قانون تنازع بقا را مانند قانون جنگل حکم فرما می‌دانسته است.

نگرش و کنش عرب جاهلیت نیز به زن، تحقیر آمیز بود، سپس اسلام روی نمود و در جامعه‌ای که دختر نتگی بر پیشانی پدر بود، زن را تا جایی بالا برد که خداوند به فرستادهٔ بزرگوار خود، دختری والا مقام بخشید و با امتنان فرمود: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»^۲ و پیامبر ﷺ فرمود: «فاطمه پارهٔ تن من است، هرکس او را شاد کند مرا شاد نموده است و هرکه او را بیازارد مرا آزرده است»^۳. خداوند در کلام و آیین خویش، زن را در جایگاه کریمی نهاده است. بنابراین

^۱ - سعدی رحمته الله.

^۲ - کوثر/۱۰۸، ما کوثر را به تو عطا کردیم.

^۳ - «فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي مَن سَرَّهَا فَقَدْ سَرَّنِي وَ مَن سَاءَهَا فَقَدْ سَاءَنِي»؛ ر.ک: ابن شهر آشوب مازندرانی، محمدبن علی، مناقب آل ابی طالب رحمته الله، علامه، قم ۱۳۷۹ق، ج ۳، ص ۳۳۲.

تفسیر درست از قرآن و احکام شرع پروردگار وظیفه‌ای بزرگ است که از عهده هرکسی بر نخواهد آمد و تعهدی والاست که خطای در آن به دشواری بخشوده خواهد شد به ویژه در جامعه‌ای که تفسیر متون دینی، اندیشه مردمش را پایه می‌ریزد و آرمان‌ها و حقوق بر اساس آن اندیشه‌ها تبلور می‌یابد. در این راستا مفسرانی از دیر باز قلم فرسوده‌اند که اندوهناک می‌توان گفت برخی از ایشان با وجود گستره دانش خود، در حکمت‌یابی و تعلیل احکام دین خداوند در حوزه تفسیر قرآن راهی نادرست پیموده‌اند و اندیشه‌های خام را که در حقیقت ریشه‌ای نداوانده، بلکه از اوهام خرافی سر برآورده است، حکمتی برای احکام ایزد حکیم قرار داده‌اند و اندیشه مردم زمان خویش را به جهلی ژرف فرو برده‌اند که هنوز در قعر نادانی خویش دست و پا می‌زنند و این گناهی بس بزرگ است که بخشایشی به گستره اندیشه انسان‌هایی می‌خواهد که قرن‌ها با این باورهای خرافی رشد یافته، بر پایه آن زندگی کرده و عملکرد خود را شکل داده‌اند.

۱-۲. روش پژوهش

روش پژوهش این پایان نامه توصیفی-تحلیلی و بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و نرم افزاری بوده است. به این ترتیب که ابتدا آیات مربوط به حقوق زن از طریق معجم المفهرس شناسایی شد و سپس به بررسی و ترجمه مهمترین آیات مذکور در دو تفسیر اقدام شد از آنجا که پژوهش کنونی می‌خواست دیدگاه دو مفسر را مقایسه کند پس بهتر آن بود که نکات اختلافی در آیات شبهه‌انگیزتر در راستای هدف تحقیق مد نظر قرار گیرد تا تفاوت رویکرد دو مفسر بهتر نمایان شود و زمینه برای نقد آن فراهم آید همچنین با توجه به این که تفسیر المنار تا آیه ۵۳ سوره یوسف به پایان می‌رسد آیاتی برگزیده شد که بین دو تفسیر مشترک باشد.

۱-۳. بیان مسأله

بحث حقوق زن از مباحث و چالش‌های فرهنگی-اجتماعی عصر کنونی، است. مسأله تساوی حقوق زن و مرد که نخستین بار در میان اندیشمندان غرب مطرح گشت، دیدگاه سنتی نسبت به حقوق زن را به چالش کشید و مفسرانی چون عبده و رشید رضا تحت تأثیر این اندیشه در پی نگرشی اجتهادی-اصلاحی نسبت به رویکردهای سنتی برآمدند و بر آن شدند تا پاسخ‌گوی شبهات و چالش‌های جدید شوند. ظهور برخی آیات قرآن حکایت از برتری مرد بر زن دارد، مانند مقوله ارث پسر و دختر، حق طلاق، نشوز و ضرب زن، تفاوت شهادت زن و مرد و... با استناد به همین آیات، عده‌ای سطحی‌نگر بدون اندیشه در حکمت واقعی تفاوت‌های احکام حقوقی زن و مرد در دین اسلام، به این نتیجه رسیده‌اند که زن در اندیشه و بینش اسلام، جنسی فروتر از مرد است. در این میان رویکرد مفسران نیز در مقام تعلیل این آیات الأحکام متفاوت و گاه متناقض بوده است این تفاوت نگاه را بیشتر در بین مفسران سنتی با مفسران معاصر نو اندیش می‌توان دید. در تفسیر این آیات، در نگاه اصلاحی و متجدد محمد عبده و رشید رضا، برداشت‌های سنتی مفسرانی چون فخر رازی تعدیل گشته است. پژوهش

کنونی می‌خواهد در خور توان، دیدگاه‌های این دو مفسر را نسبت به بعضی از حقوق زنان تبیین کرده و نقاط افتراق آن دو را با توجه به سبب تفاوت این دو رویکرد نشان دهد.

۴-۱. پرسش‌های اصلی پژوهش

- دیدگاه فخر رازی و رشید رضا درباره حقوق زن چگونه است؟
- علت تفاوت این دو رویکرد چیست؟

الف. پرسش فرعی:

- رویکرد سنتی در رابطه با شبهات مطرح، علیه نظام حقوقی اسلام، چه نقشی داشته است؟

۵-۱. فرضیه‌های پژوهش

- فخر رازی به دیدگاه سنتی نسبت به حقوق زن معتقد است ولی رشید رضا دیدی روشن‌فکری و اصلاح طلب نسبت به حقوق زن دارد.
- دیدگاه رشید رضا برخاسته از فضای تجدّد است که تحت تأثیر بحث تساوی حقوق زن و مرد در غرب قرار دارد و دیدگاه فخر رازی ریشه در فضای سنتی دارد که مرد را در برخی ویژگی‌های ذاتی خلقت و به تبع آن در احکام و حقوق، برتر از زن می‌داند.
- در پاسخ به پرسش فرعی می‌توان ادعا نمود که رویکرد سنتی نقش زمینه‌ساز و تقویت کننده برای شبهات مطرح علیه نظام حقوق اسلام داشته است.

۶-۱. پیشینه پژوهش

- در زمینه حقوق زن، مطالعات بسیاری انجام گرفته است. لیکن آنچه بیشتر با پژوهش پیش رو در میان پایان‌نامه‌ها، هم‌خوانی دارد عبارت است از:
- «بررسی شخصیت زن از دیدگاه مفسران معاصر (المنار، الجواهر، فی ظلال القرآن، المیزان و نمونه)»، فتحیه فتحی زاده، دانشگاه قم ۱۳۸۰.
 - پایان نامه مذکور به شخصیت زن از نگاه مفسران معاصر می‌پردازد. این پژوهش در شش فصل نوشته شده است که عناوین آن عبارت است از: ۱- زن در گذرگاه تاریخ ۲- نقش تاریخی اسلام در احیای شخصیت زن ۳- مبانی شخصیت زن از دیدگاه اسلام ۴- حق متفاوت بودن ۵- علل تنزل شخصیت و مقام زن در جوامع اسلامی ۶- تجلی شخصیت زن در تاریخ انبیاء.
 - «بررسی تطبیقی حقوق زن در سوره نساء از دیدگاه مفسران معاصر (المیزان، من وحی القرآن، المنار و التحریر و التنویر)»، احمد پور مرادیان، دانشگاه اصول دین قم ۱۳۸۵.
- این پایان نامه، حقوق زن را در سوره نساء از دیدگاه چهار مفسر معاصر بررسی می‌کند و ساختار آن در دو بخش تشکیل یافته است؛ بخش اول در آشنایی با مفسران است که شامل چهار فصل است و بخش دوم درباره بررسی تطبیقی حقوق زن در سوره نساء است که شامل چهار فصل می‌شود و مباحثی از قبیل: آفرینش زن، حقوق خانوادگی، حقوق مالی و حقوق کیفری زن می‌گردد.

- در بخش انبوه کتب می‌توان به چند نمونه از مهمترین آن اشاره کرد:
- نظام حقوق زن در اسلام، مرتضی مطهری، انتشارات صدرا، چاپ ۱۳۵۷.
 - زن در آیین جلال و جمال، مرتضی جوادی آملی، انتشارات اسراء چاپ ۱۳۸۶.
 - شخصیت و حقوق زن در اسلام، مهدی مهریزی، انتشارات شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ۱۳۸۶.
 - مباحثی از حقوق زن، حسین مهرپور، انتشارات اطلاعات، چاپ ۱۳۸۷ و... .
 - مقالات بسیاری درباره حقوق زن به نگارش در آمده است که می‌توان به برخی اشاره کرد:
 - «تساوی حقوق زن و مرد»، (نگاهی به نظریات فقهی آیت‌الله صانعی)، نعمت احمدی، حافظ، شماره ۱۳، (فروردین ۱۳۸۴).
 - «دیه زن از منظر قرآن و فمینیسم»، محمد بهرامی، پژوهش‌های قرآنی، شماره ۲۵ و ۲۶، (بهار و تابستان ۱۳۸۰).
 - «آسیب شناسی زن و خانواده»، دفتر مطالعات زنان، بازتاب/ندیشه، شماره ۸۳، (اسفند ۱۳۸۵).
 - «دیه و قصاص زنان در فقه»، ابراهیم شفیعی سروستانی، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۴، (تابستان ۱۳۷۸).
 - «اهل تسنن و ازدواج مسیار»، محمد صادقی، مطالعات راهبردی زنان، سال دهم، شماره ۴۰، (تابستان ۱۳۸۷).
 - «فلسفه تفاوت‌های زن و مرد در حقوق اسلام»، محمد فاضل، رواق/ندیشه، شماره ۲۲، (مهر ۱۳۸۲).
 - «اجتهاد- توسعه- مسائل زنان»، عزت السادات میرخانی، ندای صادق، شماره ۲۶ و ۲۷، سال هفتم، (تابستان و پاییز ۱۳۸۱) و... .

۷-۱. اهداف پژوهش

- آشکار کردن تفاوت رویکرد سنتی فخر رازی با رویکرد نوگرایی عبده و رشید رضا در خصوص حقوق زن.
- نشان دادن برخی چالش‌ها که در دوران کنونی، فرا روی دیدگاه‌های سنتی فکر دینی قرار می‌گیرد.

۸-۱. ضرورت پژوهش

مسأله حقوق زن از مهمترین مسائل جامعه انسانی در عصر کنونی است که توجه افکار عمومی به ویژه مدافعان حقوق بشر را به خود فراخوانده است؛ زن نیمی از روح اجتماع بشری را هستی بخشیده است و پرداختن به حقوق این قشر بزرگ از اهمیت والایی برخوردار است، جوامع مختلف هر کدام حق و حقوق شهروندان خود را از منبع و اصلی دریافت می‌کنند که این مأخذ، یا قانون قراردادی توسط بشر است و یا قانون شرعی که برخاسته از احکام الهی است؛ در

این میان جامعه اسلامی که معتقد به وحی و کتاب مقدس قرآن است حقوق و تکالیف امت خود را از منبع وحیانی و سنت پیامبر ﷺ دریافت می‌کند در همین راستا از دیرباز، تفسیر قرآن برای استخراج و شرح احکام اسلامی از قرآن مورد توجه و اهتمام قرار گرفته است. بخشی از تفسیر آیات الاحکام مربوط به حکمت‌یابی و تعلیل آیات است که پاسخی به پرسش‌های ذهن جستجوگر انسان بوده است نقش این تعلیل‌ها از جانب مفسران که می‌توان گفت به عنوان مراجعی برای عموم مردم به شمار می‌رفته‌اند نقش کوچکی نیست بلکه برعکس در پایه‌ریزی اندیشه‌های مردم از گذشته تا حال اثر ژرفی داشته است. پژوهش کنونی می‌خواهد نمونه‌ای هرچند کوچک از اندیشه‌های غلط را درباره شناخت زن که از سخن بعضی مفسران گذشته برآمده است، پدیدار کند و نشان دهد که این باورهای اشتباه چیزی جز فرضیات و تفسیرهای نادرست نبوده است که این ادعا را با تعلیل واقع بینانه مفسران روشن بین معاصر می‌توان به اثبات رساند. بر همین پایه، تفسیر مفاتیح الغیب برای تبیین دیدگاه سنتی و تفسیر المنار برای ابراز دیدگاه نوگرایی معاصر برگزیده شد.

۹-۱. ساختار پژوهش

پژوهش کنونی دارای چهار فصل است؛ فصل اول، بیان کلیاتی چون: دیباچه، بیان مسأله، پرسش‌های اصلی، فرضیات، روش، اهداف، پیشینه پژوهش، تعریف اصطلاحات و مباحثی درباره حقوق زن و ذکر آیات برگزیده است، فصل دوم، شناخت‌نامه مفسران، فصل سوم، مقایسه دیدگاه دو مفسر درباره بعضی آیات حقوق غیر مالی زن و فصل چهارم، مقایسه دیدگاه دو مفسر درباره بعضی آیات از حقوق مالی زن و در صورت لزوم نقد دیدگاه فخر رازی و رشید رضا، می‌باشد، لازم به ذکر است برای نقد و آگاهی، از روایات و دیدگاه اندیشمندانی چون آیت‌الله جوادی آملی، علامه طباطبایی، استاد مطهری و در صورت لزوم، نظر دیگران استفاده شده است و در نهایت نتیجه پژوهش به شکل مختصر بیان می‌شود. درخور یادآوری است که مطالب تفسیری گزینشی است و برای معنی آیات از ترجمه آقای آیتی استفاده شده است. شیوه کار به این شکل است که پس از ذکر آیه، با طرح چند پرسش، گزینشی از دیدگاه دو مفسر بیان می‌شود و در بخش نقد و بررسی از قول این دو مفسر به آن پاسخ داده می‌شود و در پایان برای آگاهی و در صورت لزوم نقد به روایت و نیز دیدگاه بعضی اندیشمندان شیعه استناد می‌شود.

۱۰-۱. تعریف اصطلاحات

ابتدا باید تعریفی از معنای لغوی و اصطلاحی واژه «حق» ارائه داد تا ذهن خوانندگان محترم برای ورود به مفهوم و موضوع «حقوق زن»، آماده شود:

(الف). تعریف لغوی: اصل حق از مطابقت و برابری می‌باشد مثل هماهنگی در با پاشنه آن که با استقامت می‌چرخد،^۱ گاه، حق به چند وجه می‌آید، به معانی لازم، واجب و شایسته به کار می‌رود و اما حق خداوند به معنی واجب و لازم است و حق بندگان خدا به معنی شایسته و

^۱ - راغب اصفهانی، ابی القاسم الحسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، الطبعة الخامسة، دارالمعرفة، بیروت ۱۴۲۸ق، ص ۱۳۲.

سزاوار است.^۱ یا گفته شده است: حق آن است که شیء در موقع خود واقع شود. پس معنای حق مطابقت و وقوع شیء در محل خویش است و آن در تمام مصادیق قابل تطبیق است.^۲

ب). تعریف اصطلاحی: حق، امری است اعتباری که برای (له) کسی بر (علیه) دیگری وضع می‌شود. این حق ممکن است ریشه واقعی داشته یا نداشته باشد، البته ما معتقدیم همه احکام شرعی دارای مصالح و مفسدات واقعی هستند و بر اساس همان مصالح و مفسدات اعتبار می‌شوند.^۳

حق دارای اقسامی است و اصولیان حق را دو قسم می‌دانند: حق خدا و حق بنده. حق خدا آن است که اگر آن را بنده ساقط گرداند، ساقط نشود، مانند نماز، روزه، حج و جهاد؛ اما حق بنده با اسقاط او ساقط گردد چون قصاص.^۴

اکنون لازم است دو مفهوم مهم که در ارتباط با حق وجود دارد، و ممکن است با مفاهیم حق و حقوق خلط گردد، تعریف شود:

الف). حق و تکلیف: حق و تکلیف دو مفهوم متقابل و دو روی یک سکه‌اند؛ وقتی کسی حق دارد که در ملک خودش هرگونه تصرفی بکند، پس دیگران تکلیف دارند که در ملک او هیچ تصرفی نکنند و در نتیجه حق و تکلیف متقابلاً جعل می‌شوند؛ یعنی هر جا حقی جعل می‌شود حتماً تکلیفی نیز جعل شده است و بالعکس. باید توجه داشت که حق اختیاری و تکلیف الزامی است؛ کسی که در موردی حقی دارد می‌تواند از آن استفاده بکند یا نکند ولی دیگران تکلیف دارند که حق وی را محترم بشمارند و از این تکلیف گریز و گزیری ندارند.^۵

ب). حق و حکم: حکم عبارت از اوامر و نواهی قانون‌گذار است که یا به طور مستقیم کاری را مباح یا واجب و ممنوع می‌دارد، یا آثار حقیقی خاص بر اعمال اشخاص بار می‌کند، در حالی که حق اختیار و تسلطی است که برای شخص در روابط او با دیگران ایجاد می‌شود.^۶ به عبارت دیگر: حق مرتبه ضعیفی است از ملک بلکه نوعی از آن است و صاحب حق مالک آن چیز است که امر آن به وی محول می‌باشد به خلاف حکم که مجرد رخصت است در انجام کاری یا ترک آن یا حکم به ترتیب اثر بر فعل یا ترک آن.^۷

۱-۱۰-۱. تعریف حقوق

واژه حقوق چند معنی اصطلاحی دارد که از آن میان، به دو معنی اشاره می‌شود:

الف) گاهی مراد از حقوق، نظام حاکم بر رفتار اجتماعی شهروندان یک جامعه است؛ یعنی مجموعه بایدها و نبایدهایی که اعضای یک جامعه ملزم به رعایت آنها هستند.

^۱ - طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، چاپ سوم، کتاب‌فروشی مرتضوی، تهران ۱۳۷۵ ش، ج ۵، ص ۱۴۹.

^۲ - قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، الطبعة الثانية العشرة، دارالکتب الاسلامیة، تهران ۱۳۸۷، ج ۲-۱، ص ۱۵۹.

^۳ - مصباح یزدی، محمد تقی، حقوق و سیاست در قرآن، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، بی‌جا ۱۳۷۷، ص ۲۶.

^۴ - حسینی دشتی، سید مصطفی، معارف و معاریف، چاپ دوم، صدر، قم ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۵۹۰.

^۵ - مصباح یزدی، همان، ص ۳۰.

^۶ - کاتوزیان، ناصر، مبانی حقوق عمومی، بی‌جا، نشر میزان، بی‌جا ۱۳۸۳، ص ۳۷۶.

^۷ - حسینی دشتی، همان، ص ۵۹۷.